

ИНСТИТУТ ЗА ФИЛОСОФСКИ ИЗСЛЕДВАНИЯ
БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

**НАЦИОНАЛНО,
БАЛКАНСКО, ЕВРОПЕЙСКО -
ТЕНДЕНЦИИ НА РАВЕНСТВО
И НЕРАВЕНСТВО**

Отговорен редактор
Васил Проданов

ИФИ-БАН
София 2008

Настоящият сборник се издава
с финансовата подкрепа
на Министерството на културата

© Съставители: **Васил Проданов,**
Мюмюн Тахир,
Иван Кацарски, 2008

© Авторски колектив, 2008
ИФИ-БАН, 2008
ISBN 978-954-92145-5-0

СЪДЪРЖАНИЕ

УВОД: МНОЖЕСТВОТО ИЗМЕРЕНИЯ НА РАВЕНСТВОТО И НЕРАВЕНСТВОТО	4
ПЪРВА ГЛАВА. СОЦИАЛНО-ИКОНОМИЧЕСКИ ИЗМЕРЕНИЯ НА РАВЕНСТВОТО И НЕРАВЕНСТВОТО	9
1. Догонващо развитие и неравенства в България, на Балканите и в Европа (<i>Васил Проданов</i>).....	9
2. Рационалност на частното придобиване и неравенство (<i>Иван Кацарски</i>)	28
3. Неравенство, равенство и интеграция (<i>Мюмюн Тахир</i>)	35
4. Цивилизационни доминанти на дългия период на социално равенство или неравенство в СССР, съвременна Русия и България (<i>Васил Пенчев</i>)	42
ВТОРА ГЛАВА. РЕЛИГИОЗНИ И ЕТНИЧЕСКИ ИЗМЕРЕНИЯ НА РАВЕНСТВОТО И НЕРАВЕНСТВОТО	50
1. Конфесионалното равенство в България (<i>Румен Мудров</i>)	53
2. Булото – тенденции на равенство или неравенство (<i>Богдана Тодорова</i>)	58
3. От етническа неравностойност към етно-социално неравенство на ромите в трансформиращото се българско общество (<i>Улвие Ходжа</i>)	67
ТРЕТА ГЛАВА. ВЪЗПРИЯТИЯТА НА РАВЕНСТВОТО И НЕРАВЕНСТВОТО	83
1. Субективните измерения на равенството и неравенството (Балканският опит) (<i>Борислав Градинаров</i>)	83

2. Завист, равенство и социални права в българското общество след 1989 г. (<i>Тодор Христов, Ивелина Иванова</i>)	90
--	----

ЧЕТВЪРТА ГЛАВА. БАЛКАНИТЕ И ПРОЦЕСЪТ НА ЕВРОПЕИЗАЦИЯ	102
1. Европеизация – неравенство и равенство (<i>Емилия Петрова</i>)	102
2. Европейската интеграция – път към равенство или неравенство (<i>Стойчо Йотов</i>)	107
3. Балканите и европейската политика през ХХ и ХХІ век – борба за равноправно участие (<i>Искра Баева</i>)	114
4. Хипермодерното потребление и заличаването на социалните различия (<i>Валери Личев</i>)	123

ПЕТА ГЛАВА. ПОГЛЕДИ КЪМ РАВЕНСТВОТО И НЕРАВЕНСТВОТО В БЪЛГАРСКАТА ИСТОРИЯ	137
1. Неофит Рилски: визии и видения за политически и религиозни неравенства (<i>Димитър Ганов</i>)	137
2. Половото неравенство и женските образи в българската междувоенна хуманитаристика (<i>Нина Димитрова</i>)	144
3. Случващото се на Балканите на страниците на в. „Слово” през 1937 г. (<i>Боян Захариев</i>)	155

ПРИЛОЖЕНИЕ: Надграждане на калугеровската духовност	166
---	-----

ЦИВИЛИЗАЦИОННИ ДОМИНАНТИ НА ДЪЛГИЯ ПЕРИОД НА СОЦИАЛНО РАВЕНСТВО ИЛИ НЕРАВЕНСТВО В СССР, СЪВРЕМЕННА РУСИЯ И БЪЛГАРИЯ

Ст.н.с. II ст., д-р Васил ПЕНЧЕВ¹

Неразделна част от настоящия текст е и видеопрезентацията на доклада, изнесен на конференцията в Калугерово на 12.07.08 г.². Ако се перифразира крилатата фраза на Маршал Маклуън, “Медията е съобщението”³, бих казал, че видеопрезентацията е съдържанието на моя текст. Знанието изобщо не е независимо от техническите средства, чрез които се осъществява.

Философията е възникнала във времена, когато основният начин за изразяване и разпространение на знанието е било говоренето и ръкописният текст. Въвеждането на печатното слово от “Галактиката “Гутенберг”, макар съществено да изменя същността на знанието чрез неговото масовизиране, поевтиняване и широко разпространение, все пак не докосва словесната му основа и понятийната ѝ кристализация.

С революцията “Интернет” обаче видео-образът (много по-богат като количество и качество на информацията в сравнение със словото) се превръща в общодостъпен и широко разпространен начин за изразяване на знанието, при което обаче радикално се променя и неговата същност. Тъй като техническите възможности за това са

---

¹ Д-р, ст.н.с. II ст. в Института за философски изследвания на Българската академия на науките, секция “Философия на историята”; e-mail: vasildinev@gmail.com, блог с публикации: <http://www.esnips.com/web/vasilpenchevsnews>.

² Вж. CD-ROM приложението или <http://www.humyo.com/F/2013153-162464189-30.07.08>.

³ McLuhan, M. (1962). *The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man*. Toronto: University Press. McLuhan, M. (2001). *Understanding media. The extensions of man*. London: Routledge). - Така е озаглавена първа глава от първа част на една от най-известните книги на М. Маклуън, *Разбирайки медията*. Разширенията на човека. Има и книга, публикувана през 1967 година от Маклуън в съавторство със заглавие *The media is massage*. По свидетелство на сина на Маклуън, заглавието възниква като печатна грешка при написването на “message”, но Маклуън го харесва и остава. То може да се тълкува и като печатна грешка от “съобщение”, и като “масаж, манипулация”, и като слято изписване на “mass age”, което може да се преведе също по много начини, един които е напр. “масовата епоха, епохата на масите”.

налице съвсем отскоро, едва от началото на Новото хилядолетие, пред философите неочаквано застана едно много по-голямо предизвикателство от овладяването на печатното слово: разкриване и усвояване философичността на образа, неразделно от усвояването на програмите видеоредактори и от изразяването по този начин. Очакване и съответно готовност за това липсваше и изложеното предизвикателство дори все още не се осъзнава от повечето или дори почти всички философи, оставащи в плен на рутината и архаичните представи за някаква сякаш своеобразна “богопомазаност” и “висша философичност” на абстрактното и поради това по естествен начин несъвместимо с непосредствената сетивност на видео-образа и че едва ли не уж го превъзхожда.

Понятиите схеми на неравенството сякаш се опитват да застопорят неотвратимия исторически ход, определян от Фернан Бродел като същностен за историята и историческото знание в противовес на аисторичната и авремева социология и социална философия и представян във видео-презентацията чрез автентичните кадри от хрониката. От само себе си възниква алузията към Бергсон, интуицията и неговото траене [durée], непрестанно разкъсващи бентовете на понятиите фиксации (може би и в един смисъл, характерен по-скоро за Фройд). Следователно видео-образът би трябвало непосредствено да се отнесе именно към Бергсоновите философски възгледи, така както понятието - към традицията на платоническата идеология – **ijdeva-lovgo**”. В същата линия могат да се споменат и Хайдегеровите екзистенциали, които сякаш по-скоро се опитват да предадат една Нцишева постоянно изменяща се перспектива на живота.

Видеообразът се различава от понятието по своята конкретност и по движението си. Той чрез своята експресивност задава онтологична посока, с термина на Хайдегер, разположеност, **Befindlichkeit**, особено място в света, онова винаги конкретно **Da** на **Dasein** и тяхното интериоризиране като **Stimmungen**, настроености, приспособености. Той е ключ, чрез който ничието понятие може да се тълкува като нечий жизнен опит, неотвратимо неразривно свързан с индивидуална фактичност. Така той е изначално времеви и се стреми да предаде една инвариантност спрямо времевостта не като вечност, т.е. като откъсване или преодоляване на времевостта, а като глобална посока на личната съдба или колективния исторически път, трансцендентиращи нейните неизбежни локални кривулици и дори понякога превратности. Отнесено към разположеността, то тя непрекъс-

нато пърха, осцилира около някакъв предполагаем фиксиран и почти никога незаеман център на неподвижност за съдбата. Тъкмо неговият “екзистенциал”, т.е. на една “чиста съдба”, се стреми да внуши видеообразът.

Продължавайки от траенето, *durée*, към дългия период на бавни цивилизационни изменения, *la longue durée* на школата “Анали”, се насочваме към подхода за дългосрочни инварианти, към своеобразно средностатистическо постоянство на онтологичната посока за дълъг период време, която в хода на историческия процес осцилира непрекъснато около тази средна стойност; в частност отнесено към темата на настоящата статия например, хипотезата за отсъствието на средна класа, за немедиативността на православната цивилизация, вдлъбнатата форма или разкъсване на разпределението на доходите и потреблението по социалните страти; с други думи, за устойчиви закономерности на социално равенство и неравенство за пределно широки групи от хора, каквито са цивилизацията.

Тази хипотеза възниква, както и множество други, отнасящи се до закономерности на историческия процес, спекулативно, тъй като не е възможно нито да бъде потвърдена, нито опровергана, нито дори да бъде формулирана що-годе точно, поради отсъствието на обширни масиви от данни за дълги периоди от време, обхващащи хилядолетия. Събирането на масови статистически данни е съвсем скорошно изобретение, за болшинството страни едва от XX век. Както епохата “Интернет” в изразяването и разпространението, а оттук и в същността на знанието, стана възможна едва в Новото хилядолетие, така и клиометрията, изискваща не само поддържане на масиви от данни за дълги периоди от време, но и масово разпространение на средства за тяхната обработка според едни или други математически модели, каквито са персоналните компютри и заедно с това, бърз обмен на данни и резултати, осигуряван от мрежата. Едва сега бихме могли да изпълним завета на Лайбниц: вместо препирни и лични мнения, да се хванем за “перата” (в наше време заменени от персоналните компютри) и да изчисляваме. *Calculemus!*

На клиометричното изследване може да се погледне като на обобщено социологическо проучване, съпоставящо множество синхронни срезове, всеки един от които може да се мисли като статистически анализ за даден исторически момент.

При социологическия подход неравенството е функция от социалната стратификация. Например според Н. Тилкиджиев⁴ и др. класификацията на социалните слоеве в България за 1997 г. е следната:

I. Работещи:

1. Ръководни държавни служители
2. Интелигенция и интелектуалци
3. Служители в учреждения и фирми
4. Крупни частни бизнесмени
5. Средни частни бизнесмени
6. Дребни търговци и производители
7. Дребни търговци и производители в селското стопанство
8. Самостоятелни селски стопани
9. Квалифицирани работници и техници
10. Ниско- и неквалифицирани работници
11. Други или трудни за класифициране

II. Неработещи:

12. Пенсионери, неработещи
13. Безработни
14. Ученици редовно
15. Многодетни майки и домакини
16. Инвалиди
17. Войници на срочна служба
18. Други неработещи

Неравенството се разглежда синхронно по отношение на предпоставената също като синхронна стратификация на обществото. Такъв или сходен подход се следва и от други автори: Н. Георгиев (1999)⁵; А. Райчев, К. Колев, А. Бунджулов, Л. Димова (2000)⁶, Н. Тилкиджиев (2002)⁷. Неговата същност може да се изрази с формулата:

Неравенството = F (стратификацията) (1)

Пример за тази функция F е например формата на разпределението по доходи по проценти от населението.

---

⁴ Тилкиджиев, Н. и др. (1998). Социална стратификация и неравенство. С.: М-8-М, с. 210-211.

⁵ Георгиев, Н. (1999). Социалната стратификация. Свищов: СА "Д.А.Ценов".

⁶ Райчев, А., К. Колев, А. Бунджулов, Л. Димова. (2000) Социалната стратификация. С.: ЛИК.

⁷ Тилкиджиев, Н. (2002). Средна класа и социална стратификация. С.: ЛИК.

Но самата структура на системата от социални слоеве се изменя в последователно следващите исторически периоди. Следователно горната формула (1) следва да се обобщи с (2) по следния начин:

$$\text{Неравенството} = F \text{ (социалната структура)} \quad (1)$$

$$\text{Социалната структура} = \Phi \text{ (историческия период)} \quad (2)$$

Следователно:

$$\text{Неравенството} = F \text{ (социалната структура)} = F \{ \Phi \text{ (историческия период)} \} \quad (3)$$

Смисълът на обобщението при математизираните исторически проучвания може да се представи чрез следното сравнение:

Както функциите (разпределенията на вероятностите) са обобщение на числата (вероятностите), така и **математизираните исторически проучвания са обобщение на социологическите (демографските)**. По този начин е включен ходът на времето като основен фактор, определящ неравенството (в конкретния случай)⁸.

Примери за такъв тип хипотези и изследвания са цивилизационните и национални инварианти за разпределението на доходите по проценти от населението. Ако при социологическите (демографските) проучвания корелациите са числа (вероятности), то при този тип изследвания са функции (разпределения на вероятности); напр. корелацията на година X спрямо година Y е вероятността за всеки страт да си повиши доходите.

Още по-голяма степен на обобщение е търсенето на корелации между историческия път на общества в рамките на една цивилизация: напр. българското и руското “преди и след 1989”. В този случай се търсят корелации между корелации.

С примера, който дадох, се търси корелация (подобие) между вероятността различните слоеве да повишат доходите си в резултат на прехода, от една страна, в СССР - Русия, от друга – в България. Още по-тесен пример в рамките на същия пример: съществува ли корелация (подобие) между вероятността служители на бившите тайни служби и партийно-държавните чиновници да повишат доходите си в резултат на прехода, от една страна, в СССР - Русия и България, от друга?

---

⁸ 5. Кирута, А, Шевяков, А. (2002). Измерение экономического неравенства. Москва: Лето, 2002, с. 36-38.

За значим цивилизационен феномен може да се говори само ако:

1. Има такава корелация между България и Русия.
2. Няма такава между тях, от една страна, и напр. Чехия или Унгария, от друга.

Хипотезата за цивилизационни доминанти на дългия период за социално равенство или неравенство е в рамките на по-широк проект “Математизиране на историята”. Основната пречка е отсъствието на статистически данни за достатъчно продължителен, или “исторически значим” период от време. Например свързаната с темата хипотеза за отсъствие в Православието на “средната класа” си остава спекулативна поради:

1. Отсъствие на клиометрични данни от миналото, преди началото на XX век.

2. Съмнения за недостоверност и манипулиране на данните от времената на Съветския съюз.

3. На тази основа трудност или дори невъзможност да се формулира хипотезата за “средна класа” по приемлив начин, валиден за различни исторически епохи; нещо повече, самите понятия за равенство и неравенство стават проблематични или се оказват изпълнени с толкова несъвпадащ смисъл в различни периоди, че може да се говори за несъизмеримост на вариантите на едно и също понятие, приложено към две или повече исторически продължителности.

Моделът на неравенството в исторически и цивилизационен план следва да включва:

- свои “фази” и “фазови преходи”⁹, каквато е напр. идеята на схемата на Пиер Бурдийо, разглеждаща неравенства по притежание на три типа капитал: икономически, социален и културен капитал; социалният капитал като фактор за неравенство в СССР и Русия се разглежда от Н. Тихонова (2004)¹⁰; заедно с това “неравенството започва да се разбира като другост, различие, в края на краищата като плурализъм и индивидуализация на жизнените и културни стилове”¹¹.

---

⁹ Дитрих, Р., Б. Хьолшер. (2002). Концепции за социално неравенство в условията на културна промяна. – Социологически проблеми, 2002, 93- 118.

¹⁰ Тихонова, Н. (2004). Социальный капитал как фактор неравенства - Общественные науки и современность, 4, 24-35.

¹¹ Ионин, Л. (1996). Культура и социальная структура. - Социологические исследования 2, 3-12.

- съотнасяне с икономическите идеи и ценности на християнството¹² като своеобразна квазисубстанция (т.е. с непричинен характер) на цивилизационните корелации в моделите на неравенство¹³.

Ако става дума за прехода, то “доминантен процес на изменение на конфигурацията на икономическата стратификация беше масовото обедняване на населението, спускането към по-ниски степени на икономическата йерархия”¹⁴. Русия по показателите на социално-икономическо разслояване влиза в групата на страните със средно равнище на неравенство, макар в нея средните слоеве са малочислени и освен това в своето болшинство по жизненото си равнище близки до низините¹⁵. Особено интересно е изследването на факторите за неравенство по продължителност на живота в Русия, вкл. и в исторически план¹⁶.

Масовото съзнание, оценявайки позитивно микросоциалните прояви на неравенство, даващи на индивидите да реализират нови модели на поведение, отхвърля неговите микросоциални характеристики (приватизацията на държавната собственост от малка група хора, бедност, скъпотия за болшинството население на целия комплекс условия за живот, игнориране на интересите на редовите хора)¹⁷.

Основните (55%-82%) фактори, които определят неравенството (измерено чрез коефициента Джини) въз основа на множество емпирични изследвания са следните: потребление на енергията, равнището на демокрацията в страната, големината на аграрния сектор, процентът от населението на възраст по-малка от 15 години полупе-

---

¹² Найденова, С. (2003). Икономическите идеи и ценности на християнството – фундамент на социално-икономическия модел на обществото. – Икономически изследвания, 1, 77-109.

¹³ Лилев, В. Path dependency: Религиозные ценности как фактор формирования социально-экономических моделей. - <http://www.ecsocman.edu.ru/db/msg/211432.html> - 30.07.08.

¹⁴ Богомолова, Т., В. Тапилина (2001). Экономическая стратификация населения России в 90-е годы. - Социологические исследования, 6, 32-43, с. 43.

¹⁵ Шкаратан, О., И. Иванов, С. Инясевский. (2005) Анализ социально-экономического неравенства россиян. - Общественные науки и современность, 5, 36-53, с. 36.

¹⁶ Школьникова, В., Е. Андреева и Т. Малевой (2000). Неравенство и смертность в России. Москва: Московский Центр Карнеги. Шкаратан, О., И. Иванов, С. Инясевский (2005). Анализ социально-экономического неравенства россиян. - Общественные науки и современность, 5, 36-53.

¹⁷ Рывкина, Р. (2006). Эгалитаризм массового сознания населения России. Общественные науки и современность, 5, 75-82, с. 75.

рифериения и перифериения статус на страната в световната йерархия, големината на чуждестранните инвестиции и плътността на селското стопанство¹⁸. Неравенството на доходите на равнище свят може да се отнесе към “константите”, инвариантите, тъй като показва устойчивост за различни групи страни, показатели и начини на измерване и за относително дълъг период от време (40 г.)¹⁹.

В заключение може да се изтъкне, че посредством понятия, идентичността на един обект се представя чрез разделяне на есенциални и акцидентални белези. Първите формират “вечната” му неизменна идея и влизат в неговото определение, докато вторите варират от една екземплификация към друга и са времеви, несъщностни. Такъв е подходът на платонизма.

Но за идентичност може да се говори и в един по-широк смисъл: и тогава, когато няма или все още не е известна каквато и да било идеална субстанция на тази идентичност. Възможно е например да има корелация между две явления без да е налице “скрит параметър” (т.е. скрита обща причина). В квантовата механика и информация това са явленията на сдвояване [entanglement]. Но чрез тях могат да се онагледят корелации между исторически процеси, протичащи паралелно. За да се докаже, че такава корелация не се дължи на обща причина, може да се предложи исторически аналог на “нарушаването на неравенствата на Бел”: т.е. наличие в някои случаи на корелации между исторически процеси, протичащи паралелно: корелации, повисоки отколкото всяка възможна корелация, дължаща се на скрита, неизвестна причина.

Прехвърлено на езика на видео-образите и сравнени с понятията, това означава, че за два образа е възможна по-висока степен на подобие, надхвърляща подобие то на неизменната идентичност, поради добавянето на специфичен времеви компонент, по определение отсъстващ при “вечните”, “идеални есенции”.

Времевият обект може да бъде по-същностен от вечната идея!

Така цивилизационното подобие може да надхвърля причинната историческа идентичност.

---

¹⁸ Давыдов, А. (1994). Неравенство доходов: макросистемное объяснение. - Социологические исследования, 4, 112-114, с. 112.

¹⁹ Пак там, с. 113.